

UDK 264-041.6 (497.5 Zagreb) "12" (091)
264-12:09 (497.5 Zagreb) "12"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10. listopada 2005.
Prihvaćeno za tisak: 19. prosinca 2005.

Liturgijska tradicija Službe riječi Vazmenog i Duhovskog bdijenja u Misalu MR 70 zagrebačke Metropolitanske knjižnice

Katarina Koprek
Katolički bogoslovni fakultet
Zagreb
Republika Hrvatska

Cilj je našeg istraživanja utvrditi liturgijske i glazbene odrednice Vazmenog i Duhovskog bdijenja koje obilježavaju Zagrebački misal iz 13. stoljeća pod signaturom MR 70 u usporedbi s ostalim misalima koji se nalaze u zagrebačkoj Metropolitanskoj knjižnici.

Prema recentnim istraživanjima dr. Hane Breko mjesto nastanka misala MR 70 bila bi enklava nadbiskupije Salzburg na srednjovjekovnom slovenskom području. Zbog mo-
žebitnih utjecaja crkvenih centara iz Salzburga na liturgijsku organizaciju zagrebačke katedrale ili pak „redakcijskog uzora“ misalima nastalim u zagrebačkom skriptoriju u ovoj studiji želimo istražiti moguće utjecaje metodom uspoređivanja organizacije jednog od bitnih elemenata tih bdijenja *Službe riječi* i *kantika*.

Ključne riječi: liturgijska tradicija, srednjovjekovna liturgijska praksa, srednjovjekovna liturgijska fleksibilnost, misal, kantici, Vazmeno bdijenje, Duhovsko bdijenje

Uvod

Konstitucija Drugog vatikanskog koncila *Sacrosanctum concilium* (br. 2) pokazuje da liturgija u povijesti spasenja otkriva istinsku narav Crkve u svojim obilježjima ljudskim i božanskim, različitim, ali ujedinjenim u Misteriju spasenja. Naravno, njezina je ljudska strana izložena promjenama vezanim uz razumijevanje same biti Misterija spasenja kao i tehničko-praktične realizacije vezane uz liturgiju. U ovoj se studiji želim pozabaviti jednim primjerom srednjovjekovnog misala na našem području.

Važniji kodeksi Zagrebačke nadbiskupije

Povijesno je blago liturgijske tradicije hrvatske zemlje bogato i raznorodno. Poznato je da je Hrvatska bila izložena različitim duhovno-kulturnim utjecajima. U stoljećima kasnog srednjeg vijeka u hrvatskom priobalju cvala je stara glagoljaška liturgija, koja (u samoj sebi) ujedinjava različite oblike prakse. U sjevernim i južnim krajevima, međutim, razvija se latinska liturgija sa svim obrednim i formalnim pravcima zajedničkim pograničnim susjedima.¹

Povijesni doprinosi znanstvenih istraživanja iz liturgijskog područja u Hrvatskoj nisu nepoznati. Pisana svjedočanstva srednjovjekovne liturgijske prakse u Hrvatskoj poprilično su obrađivana, zahvaljujući nizu istražitelja (domaćih i inozemnih) brojnih, različitih i vrijednih srednjovjekovnih kodeksa koje čuva Metropolitanska knjižnica Zagrebačke nadbiskupije, (Hrvatskog državnog arhiva).

Počeci zagrebačkog obreda posvjedočeni su trima latinskim liturgijskim kodeksima, donesenim iz Mađarske u Zagreb prigodom osnutka Zagrebačke biskupije: MR 126 «*Sacramentarium sanctae Margaretae*», napisan između 1082. i 1092. godine za benediktinski samostan Sv. Margherita de Hahot kod Samogyvara; MR 165 «*Missale antiquissimum*», napisan za biskupa iz Győr Chartwrig-Arduina u 11. stoljeću; MR 89, Benedikcional, napisan za biskupiju Ostrogon u 11. stoljeću.²

Istražitelji koji su se prvi pozabavili pitanjem podrijetla zagrebačkog obreda pretpostavljaju utjecaj iz sjeverne Francuske preko Mađarske. Zato svaki misal povezan sa zagrebačkom katedralom nosi u svojoj liturgijskoj organizaciji s najvećom vjerodostojnošću utjecaj toga geografskoga područja. Za istraživanje mogućih drugih utjecaja, primjerice utjecaj crkvenih centara iz Salzburga i Akvileje, potrebna je detaljna analiza kodeksa označenog signaturom MR 70, kojemu je prema istraživanjima dr. Hane Breko upravo moguće mjesto nastanka enklava nadbiskupije Salzburg na srednjovjekovnom slovenskom području.

Misal MR 70

Misal (MR 70) prvi je put bio predstavljen javnosti 40-ih godina 20-og stoljeća, zahvaljujući istraživanjima hrvatskog liturgičara Dragutina Kniewalda, koji piše: "Kodeks dolazi s njemačkog prostora, datiranog između kraja 13. i početkom 14. stoljeća".³ Kao njemački prostor podrazumijeva se najvjerojatnije predio današnje sjeveroistočne Francuske, tadašnjeg rimsko-germanskog imperija. Pri kraju 13. stoljeća ili na početku 14. stoljeća donesen je u Zagreb, gdje je "možda i u nekim pojedinostima služio kao uzor prigodom redakcije najstarijeg sačuvanog misala *secundum*

¹ Usp. Šanjek, F., Crkva i kršćanstvo u Hrvata. 1. Srednji vijek, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988., str. 81; Francev, F., O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj, u: Zbornik kralja Tomislava, Zagreb, 1925., str. 533-552; Kniewald, D., Zagrebački liturgijski kodeksi XI.-XV. stoljeća, u: Croatia Sacra, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata, 10, 1940.; Tkalčić, I., Stari bogoslužni obred u stolnoj crkvi zagrebačkoj, u: Katolički list, 1895., str. 23-27.

² Kniewald, D., Zagrebački liturgijski kodeksi XI-XV stoljeća, u: Croatia Sacra, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata, 10, 1940., str. 5; Dobronić, L., Biskup Duh., u: AA.VV., Zagrebački biskupi i nadbiskupi, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str.1-2; Lukinović, A., Od sv. Kvirina do biskupa Duha, u: AA.VV., Zagreb - devetstoljetna biskupija, u: Glas Koncila, Zagreb, 1995., str. 8-22.

³ Kniewald, D., Zagrebački liturgijski kodeksi XI-XV stoljeća, u: Croatia Sacra, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata, 10, (1940.), str. 33.

usum consuetudinem ecclesiae Zagradiensis (MR 133) ili je barem u MR 70 naknadno uvršteno podosta pojedinosti iz tadašnjeg zagrebačkog obreda”.⁴

MR 70 – nazvan *Missale neumizatum - plenum* - vrsta je knjige koja uključuje četiri tipa liturgijskih knjiga već u upotrebi od 11. do 13. stoljeća: sakramentarij, lekcionar, evanđelistar i antifonarij⁵ koji sadrži pjevane dijelove Mise (ulazna pjesma, gradual, aleluja, darovna i pričesna pjesma) koji su u ovom primjeru misala i notirani.

Ovaj je zanimljiv kodeks svojom znanstvenom analizom pod naslovom “Misal MR 70 zagrebačke metropolitanske knjižnice (kontekst nastanka i primjene srednjovjekovnoga glazbenog rukopisa)” javnosti predstavila Hana Breko (2003. godine).⁶ Studija Hane Breko obuhvaća kodikološka i paleografska istraživanja; istraživanja konteksta nastanka i primjene ovog misala na temelju njegova glazbenog repertoara, a u širokom komparativnom kontekstu regionalno bliskih i repertoarno srodnih izvora misnoga bogoslužja srednjovjekovne Europe. Takvom sveobuhvatnom analizom najvažnijih dijelova glazbenog repertoara rukopisa – sekvenci, napjeva misnog ordinarija, procesijskih napjeva, te aleluja stihova za sva razdoblja crkvene godine, autorica dolazi do spoznaje o lokalitetu nastanka, mjesta s kojeg je misal MR 70 dopremljen u srednjovjekovni Zagreb. Zbog međusobnih preklapanja utjecaja južnonjemačkog repertoara s “glazbenim repertoarom patrijarhije Akvileje”,⁷ koji je ostavio vidljivih tragova u kompilaciji ovoga kodeksa, što se jasno očitava u nekim aspektima repertoara aleluja stihova, autorica je došla do zaključka da je moguće mjesto nastanka misala MR 70 enklava nadbiskupije Salzburg na srednjovjekovnom slovenskom području.

Posebno se interesantnom čini analiza aleluja stihova nedjelja nakon Duhova u odnosu na njemačke izvore koji slijede slijed psalterija od 1. do 14. nedjelje, a “podudarana je u potpunosti s općenito prihvaćenim redoslijedom njemačkih izvora, od kodeksa biskupija Regensburga, Bamberg, benediktinskih kodeksa Hirsaua do južnonjemačkih kodeksa biskupija Passaua i Salzburga”.⁸ Između svih aleluja stihova u MR 70 najveću pozornost, prema autorici, zaslužuju aleluja stihovi za 3., 4. i 5. nedjelju poslije Uskrsa.⁹ Njihova je prisutnost posvjedočena u beneventanskim rukopisima, rukopisima sjeverne Italije - Akvileje i u akvitanskim gradualima.¹⁰ Hana Breko ističe da je taj repertoarni raspored aleluja stihova nepoznat njemačkim izvorima.¹¹

Notacija MR 70

Jamačno, MR 70 pripada njemačkoj paleografskoj familiji s adijastematskom notacijom. Njemačka paleografska familija - notacija - geografski se proteže izvan današnje Njemačke, uključujući geografska područja Lotaringije i Alzasa, gradova Metza

⁴ Isto.

⁵ Usp. Vogel, C., *Medieval Liturgy: An Introduction to the Sources*, Washington 1986., str. 105.

⁶ Breko, H., *Misal MR 70 zagrebačke metropolitanske knjižnice (kontekst nastanka i primjene srednjovjekovnoga glazbenog rukopisa)*, Zagreb, HMD, 2003.

⁷ Breko, H., *Misal MR 70 zagrebačke metropolitanske knjižnice (kontekst nastanka i primjene srednjovjekovnoga glazbenog rukopisa)*, Zagreb, HMD, 2003., str. 73.

⁸ Isto, str. 48.

⁹ Isto, str. 51.

¹⁰ Isto, str. 54-55.

¹¹ Isto, str. 200-206.

i Verduna, te velikim dijelom granicu Nizozemske i neke dijelove sjeverne Italije. Visoka kulturno-eklezijalna razina njemačkog (germanskog) carstva, koje danas pripada Francuskoj, utjecala je na to da se i pogranične regije otvore njihovim utjecajima. Prema jugoistoku njemački politički utjecaji bili su prisutni u novom Mađarskom Kraljevstvu i među njegovim susjedima, primjerice u srednjoj Hrvatskoj.¹²

Neumatski grafički prikaz Misala MR 70 u nekim je neumatskim grafičkim prikazima sličan (primjerice: *strophicus*, *scandicus quilismatico*) ili jednak sangalenskoj notaciji (jedna od dviju grafija *clivisa*, *oriscus*, *quilisma* i *pressus*). S druge pak strane, te paleografske sličnosti notacija MR 70 dekadentni su stadij iste notacije. Paleografska i semiološka načela uspoređena s izvorima iste familije ne nalaze više u strogom smislu svoju primjenu.

Druga osobitost s obzirom na notaciju jest kompletno izostavljanje *virgae episemate*¹³ i dodatak slova, zatim neuma *pes* izolirana ili u kompoziciji, koja je uvijek zabilježena u "okruglom" paleografskom grafičkom prikazu.¹⁴ Osim toga u misalu MR 70 izostavljen je grafičko-paleografski prikaz neume *salicus*.

Budući da je dr. Hana Breko predstavila javnosti ovaj kodeks detaljnom analizom najvažnijih dijelova glazbenog repertoara cijeloga rukopisa, čini nam se da je uz taj vrijedan posao potrebna i liturgijska analiza jednog od osnovnih dijelova Vazmenog i Duhovskog bdijenja – Službe riječi, s pripadajućim napjevima.

Liturgijska analiza - Služba riječi Vazmenog i Duhovskog bdijenja

Vazmeno je bdijenje najbogatiji i najkompleksniji liturgijsko-slavljenički dio u misalu, koji je od prvih kršćanskih vremena pa do Drugog vatikanskoga koncila prošao mnoge reforme. U tom se bdijenju nalaze najdublja značenja tajne naše vjere.¹⁵ Vazmeno je bdijenje slavljenje Uskrasnog misterija - smrti i uskrsnuća Isusa Krista! Tri važna momenta čine bit Vazmenog bdijenja svojom izvornošću i značenjem pojedinih elemenata: Liturgija svijetla, Služba riječi i Krsna služba.

U ovoj se studiji želimo zaustaviti na jednom od ovih momenata: **Službi riječi** (koja sadrži svetopisamska čitanja), a predviđa i *kantike* (napjeve) kao osnovni dio Vazmenog bdijenja. Organizacija Službe riječi Duhovskog bdijenja slijedi organizaciju Vazmenog bdijenja. Kroz povijest svoje organizacije Služba riječi Vazmenog bdijenja prošla je mnoge tekstualne i kvantitativne reforme, osobito u srednjem vijeku do Tridentinskoga koncila. Drugi vatikanski koncil ponovno je preispitao slavljenički dio Vazmenog bdijenja.

Tražeci zajedničku crtu liturgijskih tradicija preko liturgijskih čitanja u MR 70 usporedit ćemo čitanja Službe riječi Vazmenog i Duhovskog bdijenja te pripadajuće napjeve - *kantike* s najstarijim lekcionarima iz Würzburga (iz početka 7. stoljeća)¹⁶ i

¹² Isto, str. 17.

¹³ Usp. Breko, H., Misal MR 70 zagrebačke metropolitanske knjižnice (kontekst nastanka i primjene srednjovjekovnoga glazbenog rukopisa), Zagreb, HMD, 2003., str. 19; Szendrei, J., *Közèpkori hangjegyirások Magyarországon – Mittelalterliche Choralnotation in Ungarn* (Studije o mađarskoj povijesti glazbe), 4, Budimpešta, 1983., str. 108.

¹⁴ Isto; Breko, str. 18; Szendrei, str. 108-109.

¹⁵ Usp. Mosso, D., *Per celebrare il Triduo pasquale*, u: «Rivista Liturgica» 61 (1974.), str. 222-235.

¹⁶ Morin, G., (ed.) *Le plus ancien Comes ou lectionnaire de l'Eglise romain*, u: «Rev. Bénédictine» 27, 1910., str. 41-74; Chavasse, A., *Les plus anciens types du Lectionnaire et de l'antiphonaire romains de*

Murbacha (8. stoljeća).¹⁷ *Kantik* susrećemo u najdostojanstvenijim dijelovima liturgijske godine - u Vazmenom bdijenju. *Kantik i traktus* najstariji su sloj misnih napjeva, to jest psalmodija bez refrena ili *in directum*.¹⁸

Postoje tri prava kantika Vazmenog bdijenja: *Cantemus Domino*, *Vinea facta est i Attende caelum*. Svaki je od njih skripturistički, nepsalmički, u početku vezan za neko čitanje prema shemi *lectio cum cantico*.¹⁹ Melodija ovih triju *kantika* ovisi o osmom modusu i otkriva vidljivo psalmodičnu strukturu s tri tenora (sol, si i do), s formula intonacije, medijacije i kadence.²⁰ Melodija ove vrste sačinjava "timbro"²¹ ili "melodiju-tipo"²² (tipsku melodiju).

Osobitu pozornost željeli bismo pridati procesu razvoja Vazmenog i Duhovskog bdijenja u smislu nalaženja jedinstvene crte tradicija Službe riječi i *kantika* Uskrasnog bdijenja u misalu MR 70 i ostalim misalima pohranjenim u Metropolitanskoj knjižnici. Zajednička tradicija ne znači da imaju zajednički jednolični obrazac. Naime, takav obrazac prije Tridentinskoga koncila nikada i nije postojao.

Povijesni razvoj Liturgije riječi Vazmenog i Duhovskog bdijenja u kontekstu Misala MR 70

Vrlo je vjerojatno da su liturgijska čitanja Vazmenog bdijenja, "majke svih bdijenja"²³, utvrđena prije čitanja za druge dane Velikoga tjedna, a također i prije čitanja predviđenih za druga liturgijska razdoblja.²⁴ Tradicija liturgije Duhovskoga bdijenja slijedi liturgijski slijed uskrasne liturgije.

la Messe, u: «Rev. Bénédictine» 1952., str. 1-94; Rigetti, M., *Storia liturgica*, vol. III. Milano, 1966., str. 244-248.

¹⁷ Wilmart, A., (ed.), *Le Comes de Murbach*, u: "Rev. Bénédictine", 30., 1913., str. 25-70.

¹⁸ Usp. Saulnier, D., *Il canto gregoriano*, PIEMME, 1998., str. 40.

¹⁹ Isto, str. 27.

²⁰ Usp. Turco, A., *Il canto gregoriano (toni e modi)*, Torre d'Orfeo, Roma, 1996., str. 169-172; Apel, W., *Il canto gregoriano*, Libreria musicale Italiana, Lucca, 1998., str. 410-419.

²¹ «Timbro» melodija estetska je obrada, prilagođena za više tekstova, s određenim rasporedom ume-taka (formule), s pomoću centonizacije. Izraz centonizacija dolazi od pučkoga latinskog govora "cento, onis"; i znači pokrivač ili odjeću načinjenu od komada različite robe. Već od početka 14. stoljeća poznate su centonizirane literarne kompozicije postignute skupljanjem različitih tekstova poput svojevrsnoga literarnog mozaika. Sama liturgija je često upotrebljavala centonizirane tekstove. Skladatelji gregorijanskih melodija, želeći uključiti u razvoj liturgije nove tekstove, također su često pribjegavali mudro spojenim melodijskim formulama (centomima). Bio je to običaj koji se pokazao potrebnim u usmenom prenošenju melodija. Ti su obrasci pripadali, da tako kažemo, rječniku i govoru jednog ili više načina. Centonizacija je bila, dakle, uobičajeni i istodobno dosta težak kompozitorski postupak jer su melodije, izražajno i estetski cijenjene, morale strogo poštovati tekst. Usp. Turco, A., *Il canto gregoriano (corso fondamentale)* Torre d'Orfeo, Roma, 1996., str. 17; Ferretti, P., *Estetica gregoriana*, Roma, 1934., vol. I., str. 95-131.

²² «Melodija-tipo» je sinteza homogene melodije arhaičnog i razvojnog načina, prilagođena za više tekstova. Taj je glazbeni oblik čest u antifonama s kratkim tekstom u svagdašnjem (ferijalnom) ili nedjeljnom časoslovu. Usp. Turco, A., *Melodie-tipo e timbri modali nell'Antiphonale Romanum*, u: «Studi gregoriani», III., 1987., str. 218-219.

²³ Usp. Rimski misal: Sveti tjedan (pastoralno izdanje), Kršćanska sadašnjost, 1971., str.151.

²⁴ Usp. Jones, Ch., Wainwright, G., Yarnold, E., *The Study of Liturgy*, London, 1978., str. 185.

Nisu nam poznati lekcionari prije sredine 5. stoljeća koji bi bili zajednički cijeloj Crkvi. Smatra se da su lekcionari koji su postojali u tom razdoblju po svojoj prilici pokrivali prostor samo jedne crkvene pokrajine (provincije). Do izabiranja čitanja očito je došlo razmjerno kasno. U izboru liturgijskih čitanja nalaze se razlike ne samo između zapadnih i istočnih crkava, nego i unutar same rimsko-latinske tradicije.²⁵ Razlike su postojale nekoliko stoljeća prije nego što se postigla izvjesna liturgijska jednoobraznost.

Liturgija Katoličke crkve rimsko-latinskog obreda u povijesnom razvoju organiziranja liturgijskih čitanja za Vazmeno i Duhovsko bdijenje ima puno nedorečenosti i u poznatim nam lekcionarima. Zbog toga bi svaki pokušaj rekonstruiranja hipotetičkog razvoja liturgijskih čitanja mogao s pravom biti kritiziran. Unatoč tome, u svjetlu nekih elemenata predložimo hipotetički razvoj utemeljen na odnosu između čitanja i prisutnosti napjeva *kantika* što ih prate. To je izrazito "negativna" metoda analize, u kojoj ono čega nema potvrđuje hipotezu više od onoga što je prisutno. Uspoređivanjem čitanja i napjeva uspostavljaju se tri stadija razvoja ili, bolje rečeno, tri izvora utjecaja:

I. Prvi stadij gotovo je nepoznat i hipotetski. Nemamo dokumenata starijih od 625.-638. godine, koji bi nam mogli potvrditi rimski sustav,²⁶ ili pak (takozvani) gregorijanski s četiri čitanja iz Starog zavjeta i dva čitanja iz Novog zavjeta. Ako se uzme kao jezgra samo čitanja praćena napjevima, moglo bi se zaključiti da su prvi stadij ili, bolje rečeno, prvi izbor liturgijskih čitanja Uskrasnog bdijenja bila tri čitanja: Izlazak, 14 (Izl); Ponovljeni zakon, 31 (Pnz); Izajija, 4 (Iz) s odgovarajućim napjevima *Cantemus Domino, Vineae facta est i Attende caelum*.

II: Drugi je stadij poznatiji i manje hipotetski. Njegova je odlika neprestano povećavanje broja čitanja. Taj porast počinje s dodavanjem čitanja iz knjige Postanka (Post 1 - *De principio*). Značenje tog pridruživanja pitanje je koje najvjerojatnije nalazi odgovor upravo u podrijetlu tog čitanja. Konstantinovim mirom u Crkvi se promijenila praksa odijeljenosti vjernika i katekumena. Katekumeni preuzimaju ravnopravnu ulogu tijekom crkvenih obreda, a u isto vrijeme katekumenat kao autonomna institucija počinje nestajati. Vrlo je vjerojatno Uskrasno bdijenje bilo jedan od prvih izraza te promjene. Temeljni ulomak Svetog Pisma za katehezu katekumena o Uskrasnom (Vazmenom) otajstvu i dalje je ostao Post 1 (- *De principio*).

Ambrozijanska tradicija jasno potvrđuje ulogu toga poglavlja iz Knjige Postanka u osnovnoj formaciji katekumena tijekom Korizme. To čitanje pridonosilo je dogmatskoj formaciji, a čitanja Mudrih izreka i Psalama pridonosila su moralnoj formaciji i duhovnoj potpori.²⁷ Uspoređivanje liturgije potvrđuje program koji nas navodi na prihvaćanje zaključka da je ovaj razvoj bio prastari element katekumenske formacije. Pojavljivanje ovog biblijskog ulomka kao starozavjetnog čitanja za Uskrasno bdijenje bio bi prihvaćen čin za očuvanje važnog momenta u izlaganju nauke o otkupljenju. Vrlo je vjerojatno rimska liturgija tijekom 4. stoljeća bila duboko obnovljena

²⁵ Usp. Catela, C., Remondi, G., (ed.), *Celebrare l'unità de triduo Pasquale*, LDC, Torino, 1998., str. 34.

²⁶ Iznenađujuća je činjenica da nijedan od lekcionara ne donosi četiri čitanja iz Starog Zavjeta. Usp. Maur, H., *Le celebrazioni nel ritmo del tempo*, I, LDC, Torino, 1990., str. 146.

²⁷ "De moralibus quotidianum sermonem habuimus cum vel patriarcharum gesta vel proverbiorum legerentur praecepta", Sv. Ambrozije, *De mysteriis*, c. I, *Patrologiae cursus completus. Series latina*, J. P. MIGNE (ed.) Paris-Montrouge, 1844.-1864.

zahvaljujući praksi krštenja djece: skrutiniji (ispiti katekumena) prebačeni su s nedjelja na korizmene dane kroz tjedan kao praktičan odgovor na pojavu katekumenske liturgije uključene u Uskrsno bdijenje.²⁸

Ovo proširivanje čitanja dostiglo je broj od šest čitanja:

I.	Post, 1	In principio	
II.	Post, 22	Tentavit	
III.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus</i>
IV.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende</i>
V.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea</i>
VI.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Ova pretpostavka prvenstveno se odnosi na rimsku (predgregorijansku) tradiciju.

Tu ideju podupire teološko mišljenje uvijek prisutno u liturgijskom ustrojstvu. Ekonomija spasenja izložena je preko dva čitanja što uobličuju tajnu Crkve u hodu izabranog naroda od Adama do Abrahama. Druga dva čitanja govore o Zakonu, što je pred-uobličenje (prefiguracija) Novog zavjeta, a zadnja su dva uzeta iz mesijanskih proroka što najavljuju Dolazak. Kasnija potvrda ove hipoteze jest odgovarajući broj čitanja *Q. T. (Quattro Tempora)* - Kvatri.²⁹ Usporedbom kasnijih dokumenata, što je učinio Hermano Schmidt, pokazuje se da bi idući stadij u organiziranju čitanja u takozvanoj gregorijanskoj tradiciji bio zaustavljen na brojcima četiri:³⁰

Velika subota:

		<i>čitanja</i>	<i>kantik</i>
I.	Post, 1	In principio	-
II.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus Domino</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Duhovi:

I.	Post, 22	Tentavit	-
II.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Bar, 3	Audi Israel	

III. Misal MR 70 slijedi prethodno prikazanu strukturu. Predlažemo tezu, ili bolje rečeno hipotezu, da misal u dijelu koji se tiče organiziranja čitanja slijedi put **križanja** tradicija u zapadnoj i srednjoj Europi (više ili manje identične onima na području rimsko-germanskog carstva).

U vezi s kategorijama tradicija, veliki dio misala MR 70 pripada galikanskoj tradiciji. I na tom području ima nekoliko primjera heterogenih utjecaja, unatoč činjenici da

²⁸ Jean Claire izražava mogućnost da se i druge promjene u rimskom obredu mogu smjestiti u isto razdoblje. Usp. Claire J.: "Le rituel quadragesimal des catechumenes a Milan", u: *Rituels, Melanges offertes au Pere Gy O.P.*, Pariz, 1990., str. 132.

²⁹Usp. Schmidt, H., *Hebdomada Sancta*, vol. II., Herder, Roma, 1957., str. 846.

³⁰ Isto, str. 827-832.

je ono prilično kompaktno. Najzanimljivije razlike potvrđene u kodeksu nalaze se upravo u izboru čitanja i *kantika* spomenutih bdijenja. U kodeksu je vidljivo da su tri kantika *Cantemus Domino*, *Vinea facta est* i *Attende caelum* podijeljena između Vazmenog i Duhovskog bdijenja, što je karakteristika gregorijanske tradicije.

Jamačno, ne može se govoriti o jednoj sasvim neprekinutoj razvojnoj crti strukturiranja Službe riječi s pripadajućim *kanticima* koja "završava" s misalom MR 70. Ipak ne isključuje se aktivno postojanje starih struktura na zagrebačkom liturgijskom području, inspiraciji kasnijim redakcijama. U tom pogledu Misal MR 70 bio bi zanimljiv svjedok preživljavanja takvih, srednjovjekovnih liturgijskih struktura.

Liturgijska uporaba Misala MR 70

Prema istraživanjima dr. Breko misal MR 70 bio je u vlasništvu hospicija Sv. Elizabete u srednjovjekovnom Zagrebu. Upravo je u kapelici ovog hospicija imao funkciju importiranog misala, o čemu svjedoče naknadno dopisane marginalije s tekstovima i napjevima mise.³¹

Da bi se moglo govoriti o nekom presudnom utjecaju crkvenih centara iz Salzburga i Akvileje u srednjovjekovnoj zagrebačkoj liturgijskoj praksi kao i o mogućem redakcijskom "uzoru" misala MR 70 najstarijem misalu³² MR 133 *secundum usum et consuetudinem almae ecclesiae Zagrabienensis* XIV. stoljeća,³³ te drugih misala pisanih u zagrebačkom kaptolskom "skriptoriju" analizirat ćemo izbor čitanja i kantika Vazmenog i Duhovskog bdijenja svih zagrebačkih misala koji se nalaze u Metropolitanskoj knjižnici.

MR 133

Velika subota:

		<i>čitanja</i>	<i>kantik</i>
I.	Post, 1	In principio -	
II.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus Domino</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Pnz, 31	Scriptis Moyses	<i>Attende caelum</i>
V.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Duhovi :

I.	Post, 22	Tentavit -	
II.	Pnz, 31	Scriptis Moyses	<i>Attende caelum</i>

³¹ Usp. Breko, H., Misal MR 70 zagrebačke metropolitanske knjižnice (kontekst nastanka i primjene srednjovjekovnoga glazbenog rukopisa), Zagreb, HMD, 2003., str. 74.

³² Usp. Kniewald, D., Zagrebački liturgijski kodeksi XI-XV stoljeća, Croatia Sacra, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata, 10, (1940.), str.33.

³³ Zahvaljujući istraživanju mađarskog medievista i muzikologa Lászla Dobszaya o karakteristikama napjeva mađarskoga koralnoga dijalekta, njegova su istraživanja rezultirala pronalaskom najstarijeg zagrebačkog misala pisanog u Zagrebu i za potrebe zagrebačkog obreda u 13. stoljeću. Taj se misal čuva se u franjevačkom samostanu u Güssingu u Austriji - signatura Gü 1/43. Usp. Dobszay, L., Arpád-kori kottás misekönyvünk provenienciája (Mjesto nastanka našega Missale notatuma iz vremena Arpadovića), *Zenetudomány Dolgozatok*, Budimpešta, 1984., str. 7-12; Kodeks je prvi put predstavljen javnosti na velikoj izložbi srednjovjekovnih glazbenih kodeksa iz Mađarske, održanoj u Budimpešti od studenog 1985. do veljače 1986. te preimenovan u Missale Zagrabienense. Usp. Breko, H., Misal MR 70 zagrebačke metropolitanske knjižnice (kontekst nastanka i primjene srednjovjekovnoga glazbenog rukopisa), Zagreb, 2003., str. 59-61.

III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Bar, 3	Audi Israel	

MR 168

Velika subota:

I.	Post, 1	In principio	-
II.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus Domino</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Pnz, 31	Scrpsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
V.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Duhovi:

I.	Post, 22	Tentavit	-
II.	Pnz, 31	Scrpsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Bar, 3	Audi Israel	

MR 62

Velika subota:

I.	Post, 1	In principio	-
II.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus Domino</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Pnz, 31	Scrpsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
V.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Duhovi:

I.	Post, 22	Tentavit	-
II.	Pnz, 31	Scrpsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Bar, 3	Audi Israel	

MR 13

Velika subota:

I.	Post, 1	In principio	-
II.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus Domino</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Pnz 31	Scrpsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
V.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Duhovi:

I.	Post, 22	Tentavit	-
II.	Pnz, 31	Scrpsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Bar, 3	Audi Israel	

MR 26

Velika subota:

I.	Post, 1	In principio	-
II.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea</i>
IV.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende</i>
V.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Duhovi:

I.	Post, 22	Tentavit	-
II.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Bar, 3	Audi Israel	

MR 73

Velika subota:

I.	Post, 1	In principio	-
II.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus Domino</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
V.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Duhovi:

I.	Post, 22	Tentavit	-
II.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Bar, 3	Audi Israel	

MR 170

Velika subota:

I.	Post, 1	In principio	-
II.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus Domino</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
V.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Duhovi:

I.	Post, 22	Tentavit	-
II.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Bar, 3	Audi Israel	

Kako je vidljivo iz prethodne analize, misal MR 70 i zagrebački misali ne pripadaju istoj liturgijskoj tradiciji u smislu organizacije Službe riječi i *kantika* Vazmenog bdijenja. S obzirom da su *kantici* vezani za dotično čitanje prema shemi *lectio cum cantico*, u misalu MR 70 zbog podjele starozavjetnih čitanja između Uskrsa i Duhova, a da se izbjegne ponavljanje dvaju istih čitanja (Iz, 4 i Pnz, 31) u oba bdijenja, nastala je i podjela *kantika*. Zagrebački su kodeksi naprotiv s pet starozavjetnih čitanja sačuvali sva tri *kantika* u Vazmenom bdijenju a Duhovsko bdijenje (s ponavljanjem istih čitanja iz Vazmenog bdijenja Iz, 4 i Pnz, 31) zadržalo je svoju prvotnu organizaciju čitanja i *kantika*.

Premda misal MR 70 obiluje naknadno unesenim marginalijama s tekstovima i napjevima prilagođenim dopunama u temporalu i sanktoralu za liturgijsku službu misnog obreda prema običaju lokalnog obreda srednjovjekovne crkve zagrebačke, iznenađuje da ne nalazimo ni jednu dopunu ili izmjenu s obzirom na strukturu čitanja i *kantika* Vazmenog bdijenja tijekom nekoliko stoljeća njegove uporabe i liturgijske prakse u Zagrebu. Zato mogući utjecaj na kasnije misale nastale u zagrebačkom skriptoriju u ovom dijelu Vazmenog bdijenja Službi riječi i *kantika* ne nalazi potvrdu u komparativnom istraživanju. Bio bi to znak da su se u zagrebačkoj liturgijskoj praksi od 13. stoljeća pa do Tridentinskoga koncila prakticirale različite liturgijske tradicije Vazmenoga bdijenja.

Pretpostavljamo da je Zagrebačka crkva zadržala liturgijsku strukturu čitanja i *kantika* Uskrsnog bdijenja, prema misalu **MR 165** donesenom iz Mađarske pri osnivanju biskupije, koji donosi slijedeću strukturu Uskrsnog i Duhovskog bdijenja, a koju slijede svi kodeksi nastali u zagrebačkom skriptoriju.

Velika subota:

		<i>čitanja</i>	<i>kantik</i>
I.	Post, 1	In principio	
II.	Izl, 14	Factum est	<i>Cantemus Domino</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
V.	Iz, 54	Haec est hereditas	

Duhovi:

I.	Post, 22	Tentavit	
II.	Pnz, 31	Scripsit Moyses	<i>Attende caelum</i>
III.	Iz, 4	Apprehendent	<i>Vinea facta est</i>
IV.	Bar, 3	Audi Israel	

Možemo, dakle, zaključiti da je misal MR 70 zanimljiv svjedok preživljavanja različitih srednjovjekovnih strukturiranja liturgijskih lekcionara ali i dokaz srednjovjekovne liturgijske fleksibilnosti koja je bila otvorena za liturgijske prilagodbe. Ako je definicija liturgije da ujedinjuje ljude, onda smo i ovom analizom potvrdili da liturgija preko svojih povijesnih svjedočanstava postaje susretište različitih praksi ali iste vjere ujedinjene u istom Misteriju – jedinstvo u mnoštvu.

Liturgical tradition of Service of the Word in Easter and Pentecost Vigils of the Missal MR 70 of the Zagreb Metropolitan library

Katarina Koprek

Catholic faculty of theology

Zagreb

Republic of Croatia

In our research, we aimed at determining the liturgical and musical guidelines of the Easter and Pentecost Vigils that form the Zagreb missal from the 13th century under call number MR70 compared to the other missals from the Zagreb Metropolitan library.

Based on the recent research by Hana Breko, missal MR70 was created in the enclave of the Salzburg archbishopric on the medieval Slovenian territory. In this study, we would like to explore different influences by comparing the composition of the key elements of these vigils: the Service of the Word and chants, since the church centers in Salzburg might have influenced the liturgical organization of Zagreb Cathedral and presented the possible redaction model for the missals created in Zagreb scriptorium.

Comparative analysis shows that MR 70 and the missals created in Zagreb scriptorium do not follow the same liturgical tradition in composition of the Service of the Word and the chants of the Easter Vigil. These differences can be clarified by geographical and historical positioning of the missal MR 70 and Zagreb missals which, in their liturgical composition, bring traces of influences and origin from northern France through Hungary. Codex MR 70 bears witness to the historical development (stage) within the medieval structuring of the Easter and Pentecost Vigils. It differs from the missals created in Zagreb scriptorium and it, in that sense, represents a valuable example from the Zagreb Metropolitan library.

By following the internal “speech” of missal MR70 and other Zagreb missals, we face the difficulty that arises from the internal structure of the mentioned manuscripts, that is, from the fact that there is a liturgical element that can be observed outside the liturgical structures of that time. The medieval liturgical flexibility had an exceptional sense for liturgical adaptation to the tradition of that time which is corroborated by the missal MR70 in its musical, historical and liturgical structures, as well as in the nature of the medieval liturgical practice and its use in medieval Zagreb.

Key words: liturgical tradition, medieval liturgical practice, medieval liturgical flexibility, missal, chants, Easter Vigil, Pentecost Vigil